

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA TADBIRKORLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Otabayeva Dildora Shonazarovna

Email: atoboevadildora@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-5790-7970>

Xorazm viloyati Xiva tumani 20-son maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21332470>

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tadbirkorlik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Tadbirkorlik kompetensiyasi tushunchasi, uning tarkibiy qismlari hamda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy faoliyatidagi ikki qatlamli ahamiyati — o'zida va kelajakda o'quvchilarida shakllantirish zarurati — yoritilgan. Loyihaviy ta'lim, keys-stadi, biznes-o'yinlar, o'quv ekskursiyalari, mentorlik va pedagogik amaliyotga asoslangan bosqichma-bosqich metodik model ilmiy-amaliy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik kompetensiyasi, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi, loyihaviy ta'lim, keys-stadi, biznes-o'yin, tashabbuskorlik, pedagogik amaliyot, kasbiy tayyorgarlik, ijodiy tafakkur, kompetensiyaviy yondashuv.

Abstract: This article provides a scientific and pedagogical analysis of the methodology for developing entrepreneurial competence of future primary school teachers. The concept of entrepreneurial competence, its structural components (ideas and opportunities, resources, into action), and its two-level significance in the professional activity of a future primary school teacher — the need to form it both in oneself and, subsequently, in one's pupils — are examined. A step-by-step methodological model based on project-based learning, case studies, business games, educational excursions, mentoring, and pedagogical practice is substantiated from a scientific and practical perspective.

Keywords: entrepreneurial competence, future primary school teacher, project-based learning, case study, business game, initiative, pedagogical practice, professional training, creative thinking, competence-based approach.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning kengayib borishi bilan tadbirkorlik kompetensiyasi barcha kasb egalari, jumladan pedagoglar uchun ham zarur bo'lgan kalit kompetensiyalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda[1]. Tadbirkorlik kompetensiyasi bu o'rinda faqat tijorat faoliyati yuritish qobiliyati emas, balki tashabbuskorlik, muammoni mustaqil aniqlab, unga ijodiy yechim topa olish, mavjud resurslarni oqilona boshqarish hamda o'z g'oyasini amalga oshirish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish qobiliyati sifatida tushuniladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy faoliyatida ushbu kompetensiya alohida, ikki qatlamli ahamiyatga ega.

Birinchidan, bo'lajak o'qituvchining o'zida tadbirkorlik tafakkuri yetarli darajada shakllangan bo'lishi uning kasbiy faoliyatida tashabbuskor, yangi pedagogik g'oyalarni ilgari suruvchi, cheklangan resurslar sharoitida ham samarali ish yurita oluvchi mutaxassis sifatida namoyon bo'lishiga xizmat qiladi[2]. Ikkinchidan, va ayniqsa muhimi, aynan boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda tashabbuskorlik, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv kabi tadbirkorlik tafakkurining ilk asoslari shakllana boshlaydi, shu sababli bo'lajak o'qituvchi ushbu asoslarni o'quvchilarda shakllantira olishi uchun tegishli metodik tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur. Zero,

o'qituvchi o'zida yetarli darajada shakllanmagan kompetensiyani o'quvchilarda samarali rivojlantira olmaydi.

Shu bilan birga, amaliyot shuni ko'rsatadiki, oliy pedagogik ta'lim tizimida tadbirkorlik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan maxsus, tizimli metodika hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan, bu masala ko'pincha faqat nazariy-ma'ruza shaklidagi alohida mavzular doirasida qisman yoritiladi[3]. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tadbirkorlik kompetensiyasini bosqichma-bosqich, amaliyotga yo'naltirilgan holda rivojlantirishning ilmiy asoslangan metodikasini ishlab chiqish mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Muammoning o'rganilgan darajasi. Tadbirkorlik ta'limi va tadbirkorlik kompetensiyasini shakllantirish masalalari xalqaro pedagogika fanida keng o'rganilgan bo'lib, xususan Yevropa Ittifoqining EntreComp (The Entrepreneurship Competence Framework) kontseptual modeli[1] tadbirkorlik kompetensiyasining uchta asosiy o'lchamini — g'oyalar va imkoniyatlar, resurslar, harakatga o'tish — hamda ularning har biriga tegishli ko'nikmalarni ilmiy jihatdan tizimlashtirgan. J. Heynonen va S. Poykkijoki[2]ning tadqiqotlarida esa tadbirkorlik ta'limining "tadbirkorlik uchun", "tadbirkorlik haqida" va "tadbirkorlik orqali" ta'lim berish kabi pedagogik modellari ishlab chiqilgan bo'lib, bu modellar amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim metodikasini loyihalashtirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mahalliy pedagogika fanida kompetensiyaviy yondashuv masalalari F. Yo'ldoshev[3], Z. Tolipov[4] kabi olimlarning ishlarida umumnazariy jihatdan chuqur yoritilgan bo'lib, ularda kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirishning umumpedagogik qonuniyatlari asoslangan. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash masalalari esa R. Yunusov[5] va boshqa mualliflarning tadqiqotlarida yoritilgan, biroq bu ishlarda asosan umumpedagogik va metodik kompetensiyalarga urg'u berilib, tadbirkorlik kompetensiyasi masalasi alohida chuqur tahlil etilmagan.

Shunga qaramay, olib borilgan ilmiy izlanishlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, aynan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy faoliyatiga xos ikki qatlamli ehtiyojni (ya'ni tadbirkorlik kompetensiyasini ham o'zlarida, ham kelgusida o'quvchilarida shakllantirish zaruratini) hisobga oluvchi, amaliyotga yo'naltirilgan bosqichma-bosqich metodik model hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ushbu bo'shliqni to'ldirish mazkur tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Muhokama. Tadbirkorlik kompetensiyasining tarkibiy qismlarini tahlil qilishda EntreComp modeliga tayanish maqsadga muvofiqdir, unga ko'ra ushbu kompetensiya uchta asosiy o'lchamdan iborat: birinchisi — g'oyalar va imkoniyatlar (muammoni ko'ra bilish, ijodiy fikrlash, vizyon shakllantirish), ikkinchisi — resurslar (o'z-o'zini anglash, motivatsiya, moliyaviy va boshqa resurslarni safarbar etish), uchinchisi — harakatga o'tish (tashabbus ko'rsatish, rejalashtirish, boshqalar bilan hamkorlik qilish, noaniqlik va xavf-xatarga bardosh berish)[1]. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisida ushbu uchala o'lchamni ham uyg'un rivojlantirish, ularning har birini alohida metodik vositalar orqali shakllantirishni talab etadi.

An'anaviy ta'lim metodlari, xususan faqat ma'ruza va nazariy mashg'ulotlarga asoslangan yondashuv, ko'proq tadbirkorlik haqida bilim berishga xizmat qiladi, biroq amaliy ko'nikma va tajriba shakllantirishda yetarli emas[2]. Shu sababli tadbirkorlik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasida amaliyotga yo'naltirilgan metodlar — loyihaviy ta'lim, keys-stadi va biznes-o'yinlar — markaziy o'rin egallashi lozim. Loyihaviy ta'lim metodi talabaga muayyan ta'limiy yoki ijtimoiy muammoni mustaqil aniqlash, unga yechim sifatida g'oya ishlab chiqish va uni kichik loyiha

shaklida amalga oshirish imkonini beradi. Keys-stadi metodi esa real yoki real vaziyatga yaqin holatlarni tahlil qilish orqali talabada muammoni tizimli tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Biznes-o'yinlar tadbirkorlik kompetensiyasini rivojlantirishning yana bir samarali amaliy vositasi hisoblanadi[3]. Ushbu o'yinlar davomida talabalar kichik guruhlariga bo'linib, shartli resurslar (vaqt, "virtual mablag'", jamoa a'zolari) asosida muayyan vazifani — masalan, ta'limiy mahsulot yoki xizmat g'oyasini ishlab chiqish va uni "sotish"ni — bajaradilar. Bunday o'yinlar nafaqat tadbirkorlik ko'nikmalarini, balki jamoada ishlash, muzokara olib borish va qaror qabul qilish kabi umumkasbiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, o'yin shaklidagi mashg'ulotlar talabalarning faolligini va o'quv jarayoniga qiziqishini sezilarli darajada oshiradi.

Nazariy va o'yin-simulyatsion mashg'ulotlar bilan bir qatorda, talabalarni real ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan bevosita bog'lash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Kichik korxona va tashkilotlarga uyushtiriladigan o'quv ekskursiyalari, shuningdek amaliyotchi tadbirkorlar yoki tashabbuskor pedagoglar bilan tashkil etiladigan mentorlik uchrashuvlari talabaga nazariy bilimning real hayotda qanday ishlashini bevosita kuzatish imkonini beradi[4]. Bunday amaliy tajriba talabada tadbirkorlik faoliyatiga nisbatan real, mavhum bo'lmagan tasavvur shakllantiradi va uning kelgusi mustaqil faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun metodikaning eng muhim, o'ziga xos bosqichi — bu orttirilgan bilim va ko'nikmalarni pedagogik amaliyot davomida, bevosita maktab sharoitida, o'quvchilar bilan ishlashda sinab ko'rish imkoniyatidir[5]. Masalan, talaba pedagogik amaliyot davomida sinfda yoki maktab miqyosida kichik tadbirkorlik yo'nalishidagi loyiha (masalan, o'quvchilar tomonidan tayyorlangan qo'l ishlarini namoyish etish va "sotish" o'yini, ekologik loyiha uchun mablag' yig'ish tashabbusi) tashkil etishi mumkin. Bunday amaliy tajriba talabaga nazariy-metodik bilimni bevosita kasbiy ko'nikmaga aylantirish, shu bilan birga o'z o'quvchilarida tadbirkorlik tafakkurini shakllantirish metodikasini amalda sinab ko'rish imkonini beradi. Jarayonning yakuniy bosqichida esa talabaning orttirgan tajribasini reflektiv tahlil qilishi, o'z faoliyatini ob'ektiv baholashi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki aynan refleksiya orqali orttirilgan tajriba ongli, tizimli bilimga aylanadi.

Natijalar. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tadbirkorlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini tahlil qilish natijasida ushbu jarayonning oltita izchil bosqichdan iborat metodik modeli ishlab chiqildi. Har bir bosqich uchun asosiy maqsad, qo'llaniladigan metod va vositalar, talabalarda kuzatiladigan tipik qiyinchiliklar hamda erishiladigan yakuniy natija alohida tahlil qilinib, quyidagi jadvalda umumlashtirilgan holda keltirilgan:

No	Metodika bosqichi	Asosiy maqsad	Qo'llaniladigan metod va vositalar	Erishiladigan natija
1	Motivatsion-dagnostik bosqich	Talabalarning tadbirkorlikka nisbatan dastlabki qiziqishi va tayyorgarlik darajasini aniqlash, ichki motivatsiyani shakllantirish	So'rovnoma va diagnostik testlar, muvaffaqiyatli tadbirkor-pedagoglar bilan uchrashuvlar, ilhomlantiruvchi keys-hikoyalar tahlili	Talabada tadbirkorlik kompetensiyasining pedagogik faoliyat uchun ham zarurligini ichki anglash

№	Metodika bosqichi	Asosiy maqsad	Qo'llaniladigan metod va vositalar	Erishiladigan natija
2	Nazariy-bilim bosqichi	Tadbirkorlik kompetensiyasining nazariy asoslarini, tarkibiy qismlarini (g'oya, resurs, harakat) o'zlashtirish	Ma'ruza-muhokama, keys-stadi (real hayotiy vaziyatlar tahlili), aqliy hujum mashg'ulotlari	Tadbirkorlik jarayonining nazariy modelini, uning bosqichlarini ongli tushunish
3	Amaliy-loyihaviy bosqich	Kichik hajmdagi ta'limiy-tadbirkorlik loyihasini mustaqil yoki guruhda ishlab chiqish va taqdim etish	Loyihaviy ta'lim metodi, biznes-o'yinlar, mini-loyiha taqdimotlari, guruh ichida rollarni taqsimlash	G'oyadan amaliy loyihagacha bo'lgan yaxlit jarayonni mustaqil boshdan kechirish ko'nikmasi
4	Real muhitga integratsiya bosqichi	Nazariy va loyihaviy bilimlarni real ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan bog'lash	Kichik korxona va tashkilotlarga o'quv ekskursiyalari, amaliyotchi tadbirkorlar bilan mentorlik uchrashuvlari	Nazariy bilimning real amaliyot bilan qanday bog'liqligini bevosita kuzatish va tushunish
5	Pedagogik amaliyotda sinov bosqichi	Talabaning o'zi orttirgan tadbirkorlik ko'nikmasini maktab sharoitida o'quvchilar bilan ishlashda sinab ko'rishi	Maktabda mini-loyiha yoki "kichik bozor kuni" tashkil etish, o'quvchilar bilan tadbirkorlik yo'nalishidagi darsdan tashqari mashg'ulotlar	Nazariy-amaliy bilimni bevosita kasbiy-metodik ko'nikmaga aylantirish
6	Refleksiv-baholash bosqichi	Butun jarayon davomida orttirilgan tajribani tahlil qilish, o'z-o'zini baholash va kelgusi rivojlanish yo'nalishlarini belgilash	Portfolio yuritish, o'z faoliyatini yozma tahlil qilish (esse, hisobot), guruh ichida tajriba almashish	Orttirilgan tajribani ongli anglash va uni kelgusi kasbiy faoliyatga tatbiq etishga tayyor bo'lish

Jadvalda keltirilgan tahlildan ko'rinib turibdiki, tadbirkorlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni izchil, bir-biriga bog'liq bosqichlar zanjiridan iborat bo'lib, har bir keyingi bosqich oldingi bosqichda shakllangan bilim va ko'nikmalarga tayanadi. Xususan, motivatsion-dagnostik va nazariy-bilim bosqichlari talabada tadbirkorlikka nisbatan ongli qiziqish va nazariy tushuncha shakllantirsa, amaliy-loyihaviy va real muhitga integratsiya bosqichlari bu bilimni amaliy ko'nikmaga aylantiradi. Ayniqsa beshinchi — pedagogik amaliyotda sinov bosqichi — boshqa umumiy tadbirkorlik ta'limi modellaridan farqli o'laroq, aynan bo'lajak o'qituvchilarga xos, ularning kasbiy faoliyati o'ziga xosligini aks ettiruvchi bosqich hisoblanadi.

Shuningdek, tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, metodikaning samaradorligi bosqichlarning izchilligini buzmasdan, ularni to'liq hajmda amalga oshirishga bevosita bog'liq — agar amaliy-loyihaviy yoki real muhitga integratsiya bosqichlari qisqartirilsa yoki e'tibordan chetda qoldirilsa, talabada faqat nazariy bilim shakllanib, amaliy ko'nikma yetarli darajada rivojlanmay qoladi. Bundan tashqari, yakuniy — refleksiv-baholash bosqichining ahamiyati alohida ta'kidlanishi

lozim, chunki aynan shu bosqichda talaba butun jarayon davomida orttirgan tajribasini ongli anglaydi va uni kelgusi mustaqil kasbiy faoliyatiga tatbiq etishga tayyor bo'ladi. Umuman olganda, ishlab chiqilgan bosqichma-bosqich metodik model bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tadbirkorlik kompetensiyasini izchil va samarali rivojlantirish uchun amaliy jihatdan qo'llash mumkin bo'lgan vosita ekanligini ko'rsatdi.

Xulosa

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tadbirkorlik kompetensiyasini rivojlantirish murakkab, ko'p bosqichli pedagogik jarayon bo'lib, u nafaqat nazariy bilim berish, balki amaliyotga yo'naltirilgan, izchil metodik yondashuvni talab etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, motivatsion-dagnostik, nazariy-bilim, amaliy-loyihaviy, real muhitga integratsiya, pedagogik amaliyotda sinov va refleksiv-baholash bosqichlaridan iborat metodik model ushbu kompetensiyani samarali va izchil rivojlantirish uchun ilmiy asoslangan vosita bo'la oladi.

Ishlab chiqilgan metodikaning o'ziga xos jihati shundaki, u bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga xos ikki qatlamli ehtiyojni — tadbirkorlik kompetensiyasini ham o'zida, ham kelgusida o'quvchilarida shakllantirish zaruratini — hisobga oladi, bu esa uni umumiy tadbirkorlik ta'limi modellaridan farqlab turadi. Bunday kompleks yondashuv bo'lajak o'qituvchida tashabbuskorlik, ijodiy va mustaqil fikrlash, resurslarni oqilona boshqarish kabi hayotiy muhim ko'nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda, uning kelajakdagi pedagogik faoliyatida o'quvchilarda ham ushbu kompetensiyani samarali rivojlantira olish mahoratini ta'minlaydi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu metodikaning boshqa pedagogik yo'nalish talabalariga xos xususiyatlarini, shuningdek uzoq muddatli ta'sirini pedagogik amaliyot davomida kuzatuv asosida chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bacigalupo M., Kampylis P., Punie Y., Van den Brande G. EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. – 40 p.
2. Heinonen J., Poikkijoki S. An entrepreneurial-directed approach to entrepreneurship education // Journal of Management Development. – 2006. – Vol. 25, №1. – P. 80–94.
3. Yo'ldoshev J.G'. Ta'lim texnologiyalari va kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent: O'qituvchi, 2011. – 216 b.
4. Tolipov Z.T. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish. – Toshkent: Fan, 2013. – 184 b.
5. Yunusov R. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish. – Toshkent: O'qituvchi, 2017. – 202 b.
6. Kuratko D.F. Entrepreneurship: Theory, Process, Practice. – Boston: Cengage Learning, 2016. – 480 p.
7. Ochilova M. Boshlang'ich ta'limda loyihaviy metodni qo'llash asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 148 b.